

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.162

Кравцов О.О.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри підприємництва і торгівлі
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Kravtsov Alexander
PhD, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Trade
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА ЇЇ ВРАХУВАННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

SOCIAL JUSTICE AND ITS ACCOUNTING IN ECONOMIC POLICY

У статті розглянуто різні методологічні підходи до визначення критеріїв соціальної справедливості в економічних відносинах, які панували в ХХ ст. Соціальна справедливість як один із головних принципів соціально орієнтованої ринкової економіки пов'язана з розподілом і перерозподілом благ, регулюванням ринково-господарських відносин, забезпеченням основних політичних, економічних та соціальних прав і свобод, соціальним захистом населення. Перспективним напрямом дослідження є соціально-психологічна інтерпретація цієї категорії як уявлення продукта свідомості, створеного розумом людини. Соціальна справедливість є такою, якою її усвідомлює суспільство, тому будь-який розподіл економічних благ є справедливим, якщо він добровільний із боку членів суспільства, тобто в існуючих соціально-економічних умовах не викликає невдоволення і прагнення змінити його на інший.

Ключові слова: соціальна справедливість, соціально орієнтована держава, розподіл економічних благ, суспільна свідомість, симулякр соціальної справедливості.

В статье рассмотрены различные методологические подходы к определению критериев социальной справедливости в экономических отношениях, которые господствовали в XX веке. Социальная справедливость как один из главных принципов социально ориентированной рыночной экономики связана с распределением и перераспределением благ, регулированием рыночно-хозяйственных отношений, обеспечением основных политических, экономических и социальных прав и свобод, социальной защитой населения. Перспективным направлением исследований является социально-психологическая интерпретация этой категории как представления продукта сознания, созданного разумом человека. Социальная справедливость такова, как ее понимает общество, поэтому любое распределение экономических благ является справедливым, если оно добровольно со стороны членов общества, то есть в существующих социально-экономических условиях не вызывает недовольства и стремления изменить его на другое.

Ключевые слова: социальная справедливость, социально ориентированное государство, распределение экономических благ, общественное сознание, симулякр социальной справедливости.

The article examines various methodological approaches to defining the criteria of social justice in economic relations that prevailed in the twentieth century. Social justice is one of the main principles of a socially oriented market economy. It is related to the distribution and redistribution of goods, the regulation of market and economic relations, the provision of basic political, economic and social rights and freedoms, social protection of the population. Despite its great scientific heritage, which reveals the essence and content of social justice, this category continues to be one of the most controversial. Any understanding of social justice is inevitably equated with the methods and measures by which this social state can be achieved, that is, politics. Special attention is paid to economic policy, since in the economic sphere, injustice is most noticeable. This is reflected in the different access of members of society to economic

goods. The purpose of the paper is to summarize contemporary views on the essence and content of the category «social justice» and to formulate perspective directions of research. Various scientist offer their own vision of social justice by absolutizing certain components of this multifaceted category. But as a result, any economic relations at any time during the existence of mankind were unfair. So far, the society has not developed such mechanisms of self-regulation that would direct it to the state of social justice. In this sense, social justice does not act as an absolute material category. A perspective area of research is the socio-psychological interpretation of this category as an idea, a product of consciousness created by the mind of man. Social justice is what society is aware of. The changing nature of social consciousness is reflected in the understanding of the criteria of social justice. It can be argued that the absence of overt and hidden conflicts in society demonstrates compliance with the principles of social justice. Therefore, any distribution of economic goods is justice if it is voluntary on the part of members of society, that is, in the current socio-economic conditions does not cause dissatisfaction and desire to change it to another.

Keywords: social justice, socially oriented state, distribution of economic goods, social consciousness, simulacrum of social justice.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За визначенням О.Г. Головніної, «соціальна справедливість – це одна з найважливіших цінностей життя суспільства, що передбачає рівноваженість прав і обов'язків громадян, а також інтересів суспільства, колективу й окремої особи; це наявність рівних можливостей для реалізації своїх здібностей і задоволення соціально-економічних потреб для окремих індивідів, трудових колективів, соціальних верств і груп залежно від рівня розвитку технологічного способу виробництва (передусім від продуктивних сил)» [1]. О.О. Хандій указує, що поняття соціальної справедливості є загальною ознакою, і це закріплено в документах світової спільноти, зокрема в міжнародних актах ООН [2]. Існує навіть Всесвітній день соціальної справедливості (англійською – World Day of Social Justice, іспанською – Día Mundial de la Justicia Social, французькою – Journée mondiale de la justice sociale), який відзначається за рішенням ООН щороку 20 лютого.

Незважаючи на велику наукову спадщину, в якій розкривається сутність та зміст соціальної справедливості, ця категорія продовжує залишатися однією з найбільш суперечливих. Науковим дослідженням соціальної справедливості часто перешкоджає певний соціальний світогляд дослідника, через який його висновки отримують політичне забарвлення. Справа в тому, що будь-яке розуміння соціальної справедливості неодмінно отожднюється з тими методами і заходами, за допомогою яких цей соціальний стан може бути досягнутий, тобто з політикою. Особлива увага при цьому приділяється саме економічній політиці, оскільки в економічній сфері несправедливість найбільш відчутна, що відображається в різному доступі членів суспільства до економічних благ.

Існує думка, що соціальна справедливість є суто суб'єктивним явищем, яке зумовлене етнічними, часовими, культурними та іншими чинниками. Так, у словнику Лопухова вказано: «Поняття не має абсолютного, універсального правового і морального тлумачення. Зміст соціальної справедливості як принципу й як практики змінювався від епохи до епохи, залежав від звичаїв і культурних традицій народів, погоджувався з інтересами великих соціальних груп, із рівнем матеріального і духовного розвитку» [3, с. 387–388]. Зараз більшість науковців погоджується, що категорія «соціальна справедливість» має історичний характер, наповнюється елементами якісного змісту в однотипних

суспільно-політичних формаціях і сутнісно нового змісту – у різнотипних. Однак дотепер немає чіткого розуміння, яка суспільно-політична формація є або буде найбільш соціально справедливою і в якому сенсі. Соціальну справедливість в економічній сфері зазвичай пов'язують із системою розподілу економічних благ, що мають чітко визначений товарно-грошовий еквівалент, між членами суспільства. Низка науковців при цьому пропонує розповсюджувати її також на такі категорії, як влада, привілеї, права, повноваження, обов'язки тощо. Із цієї причини подальші дослідження соціальної справедливості не втратили своєї актуальності, а розроблення методів і заходів її врахування в економічній політиці залишається однією з провідних науково-світоглядних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання соціальної справедливості завжди були у центрі уваги великої кількості дослідників. Можливості врахування різних аспектів соціальної справедливості в економічних рішеннях досліджено в працях Ф. Найта, А. Сена, Дж. Роулза, Р. Нозіка, М. Волзера. Соціальну справедливість як сутність соціальної держави розглянуто в працях К.-О. Апеля, Д. Белла, К. Боулдінга, Р. Дарендорфа, В. Кимлики, А. Макінтайра, П. Розанваллона, Ю. Хамбермаса, Г. Цахера. У вітчизняних економічній і філософській школах цим питанням приділяли велику увагу В. Д. Бабкін, О.Г. Головніна, О.А. Грішанова, Е.М. Лібанова, М.С. Конох, Г.Ю. Міщук, О.Ф. Новікова, В.А. Скуратівський

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою роботи є узагальнення сучасних поглядів на сутність та зміст категорії «соціальна справедливість» та її вплив на економічну політику.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У ХХ ст. та новітній історії соціальна справедливість розглядається як взаємні обов'язки людини, держави і суспільства в різних сферах суспільного життя [4]. Сьогодні соціальна справедливість вважається одним із головних принципів соціально орієнтованої ринкової економіки. Досягнення певної соціальної справедливості можливе лише за виконання державою широкомасштабних соціально-економічних функцій, зокрема запровадження прогресивного оподаткування, зростання соціальних витрат на відтворення робочої сили належної якості, охорони довкілля та ін.

Можна виділити два основні підходи до розуміння сутності соціальної справедливості: партикуляристський (М. Волзер, Р. Нозік, В. Кимлика, А. Макінтайр, Дж. Роулз) та універсалістський, що розглядається в контексті комунікативної практичної філософії (К.-О. Апель, Ю. Хабермас, Г. Цахер). Якщо партикуляристи встановлюють моральні нормативи лише для громадян певної держави, то для універсалістів принциповим є обґрунтування такої етики, суб'єктом якої є людство.

Роулз у дослідженні «Теорія справедливості» визначив п'ять основних видів благ, які соціально орієнтована держава повинна надавати своїм громадянам:

1) базові свободи (свобода совісті, свобода думки тощо);

2) свобода пересування і вибору заняття на тлі широкого вибору можливостей (ці можливості мають передбачати заняття з різними кінцевими цілями і давати змогу коригувати або змінювати їх);

3) влада, повноваження і відповідальність, що набуваються залежно від посади і місця роботи (ці категорії визначають ступінь самостійності та соціальні можливості людей);

4) прибуток і багатство у широкому розумінні як універсальні засоби, які мають вартість обміну та необхідні для того, щоб прямо чи опосередковано досягти широкого спектру цілей;

5) соціальні основи самоповаги індивідів, що дають змогу громадянам відчувати власну значущість як особистостей, розвивати й реалізувати свої моральні якості та досягти власної мети з повагою до себе.

Іншим підходом до тлумачення справедливості є теорія «розподільчої справедливості» Р. Нозіка. Виходячи, як і Дж. Роулз, із визнання автономії особи та рівності всіх громадян, він запропонував свою інтерпретацію ліберальної спадщини, яку назвав терміном «лібертаризм». За твердженням Р. Нозіка, своєрідною парадигмою всіх основних прав людини є право власності, решту прав слід розуміти за аналогією. Загальні засади теорії майнової справедливості полягають у тому, що майно належить тій чи іншій особі справедливо, якщо вона володіє ним на правовій основі, згідно з принципами справедливості у придбанні та в передачі або згідно з принципом «виправлення несправедливості», який реалізується соціальною державою. Отже, коли кінцево-результативні принципи «розподільчої справедливості» вбудовані в правову структуру суспільства, вони надають кожному громадянину безумовне право на певну частку сукупного суспільного продукту, тобто на певну кількість індивідуально та спільно вироблених продуктів.

У монографії «Сфери справедливості» М. Волзер доводить, що приналежність індивіда до держави і до суспільства – це особливі стосунки. Держава повинна гарантувати правовий захист та забезпечити гідне життя громадян. Але й громадяни мають обов'язки перед державою. Кожна держава з позиції теорії справедливості повинна піклуватися про потреби своїх членів так, як вони колективно ці потреби розуміють; забезпечувати розподіл благ пропорційно

до потреб; стежити за тим, щоб розподіл визнавав і підтримував основоположну рівноправність членства у суспільстві [5].

Таким чином, соціальна справедливість пов'язана з розподілом і перерозподілом благ, регулюванням ринково-господарських відносин, забезпеченням основних політичних, економічних та соціальних прав і свобод, соціальним захистом населення. Це означає відповідальність соціально-правової держави за участь індивіда у політиці, управлінні виробництвом, а також не лише за правові інститути, які охороняють життя, свободу, власність та інші права, а й за соціальні системи, від яких залежить людина, й особливо за економічну систему, розподіл суспільного продукту відповідно до принципу соціальної справедливості, за систему освіти та соціального забезпечення.

Г. Цахер уважав, що соціальна держава покликана виконувати у суспільстві, насамперед, функцію оцінюючого та перетворюючого фактора і гаранта, метою якого є забезпечення для кожного члена суспільства гідного для людини рівня існування, зниження розбіжностей у рівні добробуту, ліквідація відносин залежності й установа відповідного контролю. Із запропонованого визначення Цахер робить два змістовні висновки. Перший стосується визначення основних принципів дії соціальної держави: солідарності та субсидіарності; справедливого розподілу з урахуванням виконаної праці; здійснення глобальної та спеціальної соціальної політики, поліпшення умов праці, соціальне страхування, забезпечення зайнятості та соціальне партнерство. Другий висновок стосується завдань, які має вирішувати соціальна держава в умовах запровадження соціально орієнтованої ринкової економіки. Всього Цахер налічує чотири таких завдання, які дають змогу реалізувати соціальні права людини і громадянина:

1) забезпечення ринкових можливостей і реалізація права на частину суспільного добробуту шляхом справедливого розподілу прибутків і майна;

2) зниження небажаної ринково зумовленої диференціації на знедолених та заможних;

3) забезпечення свободи, справедливості, розвитку особистості та її активної участі у суспільному житті, а також повага до гідності кожної особи;

4) подальше вдосконалення соціальної політики та правових механізмів, що забезпечують основні соціальні права і сприяють розширенню мережі соціального забезпечення.

Таким чином, різні науковці пропонують власне бачення соціальної справедливості, абсолютизуючи ті чи інші складники цієї багатогранної категорії. В економічній сфері соціальна справедливість найчастіше пов'язується з проблемою розподілу багатств, благ і доходів між членами суспільства. Як правило, виділяють чотири підходи до проблеми соціальної справедливості з погляду розподілу благ:

1) егалітарний – усі члени суспільства отримують однакові блага, тобто має місце рівний розподіл благ між індивідами;

2) утилітарний – товари і послуги розподіляються так, щоб максимізувати їх загальну корисність для всіх членів суспільства;

3) роулсіанський (на основі концепції Роулза) – максимізується корисність для найменш забезпечених осіб, ключовим економічним завданням є подолання бідності;

4) ринковий – справедливість установлюється ринком: результати конкурентних ринкових процесів справедливі тому, що вони винагороджують тих, хто більш здібний і працьовитий.

Кожний із перелічених підходів передбачає певну економічну політику, стратегію та тактику досягнення кінцевої мети – соціальної справедливості. Але будь-які економічні відносини за будь-яких часів існування людства слід визнати несправедливими, тому що вони повною мірою не відповідають жодному з перелічених підходів. Суспільство до цього часу не напрацювало такі механізми саморегуляції, які спрямовували б його до стану соціальної справедливості. Щодо сучасного стану економічних відносин у суспільстві, то за будь-якого підходу їх теж слід визнати несправедливими. Навіть еволюція ліберального капіталізму протягом століть у підсумку не призвела до справедливого суспільства, адже в найбільш економічно розвинутих країнах існує достатня кількість соціальних проблем, які породжені саме несправедливим розподілом економічних благ. Це може означати, з одного боку, обмеженість механізмів ринкового саморегулювання, з іншого – ідеалістичний характер самої кінцевої мети.

Перспективним напрямом дослідження є соціально-психологічна інтерпретація категорії «соціальна справедливість». Якщо тлумачити соціальну справедливість із позиції матеріалізму, то це вимагатиме визначення чітких об'єктивних критеріїв, що є справедливим, а що ні в різних сферах суспільного життя. Але, як було показано, таких об'єктивних критеріїв досі не визначено. Вони всі мають суб'єктивну природу з більшою або меншою кількістю прихильників. Ідеалістичний підхід, навпаки, ґрунтується на припущенні, що справедливість – це уявлення, продукт свідомості, створений розумом людини й їм же самим змінюваний.

Справедливість або несправедливість – це відчуття, яке людина переживає по відношенню до себе або інших осіб. Вона порівнює вплив різноманітних чинників на своє власне «Я» й оцінює відповідний емоційний фон. Якщо емоції негативні, то людина може вважати такий вплив проявом несправедливості або, навпаки, справедливості. Так, під цю категорію підпадають відносини між батьками і дітьми, між державою і громадянином, навіть окремі життєві випадки людина може сприймати як «несправедливість долі».

Надання діям, явищам, подіям статусу «справедливих» є внутрішнім емоційним актом індивідуальної свідомості людини. Вихідним матеріалом для цього є інформація, яку людина отримує з оточуючого її середовища. За певних обставин, якщо інформація зміниться, статус теж може змінитися на протилежний.

Заможна людина в бідному кварталі може вважати себе багатієм, тоді як у багатому кварталі на неї будуть дивитися, як на жебрака. У граничному випадку людина буде відчувати соціальну справедливість за будь-яких умов, якщо її запевнити у цьому. З погляду суспільства соціальна справедливість – це

симулякр, це продукт масової свідомості. Питання полягає у тому, хто є постачальником цього продукту і в чому полягає його діяльність.

Відповідальним за створення симулякру соціальної справедливості є держава, зокрема державна влада, споживач – суспільство. Громадяни отримують інформацію про стан справ у суспільстві, економіці, політиці тощо і роблять свої оцінки, спираючись на традиції й світогляд. Інтерес державної влади полягає у збереженні соціального спокою й обґрунтуванні для суспільства власного існування. Громадяни, які відчувають, що живуть у справедливому суспільстві, краще відносяться до державної влади, яка, на їхню думку, створила такі умови. Жодна державна влада не припускає, що вона несправедливо відноситься до своїх громадян. Навпаки, вона розробляє й упроваджує в масову свідомість свою версію «соціальної справедливості» для запобігання соціальним конфліктам. Розшарування суспільства за будь-якою ознакою, матеріальним добробутом, соціальним положенням, статками тощо, яке може вважатися «несправедливим» і стати причиною соціального конфлікту, обґрунтовується традицією (наприклад, наявністю дотепер каст в Індії), релігією, «національною ідеєю» або іншим способом.

За радянських часів у масовій свідомості громадян було створено багато установок, які в сукупності формували образ соціально справедливого суспільства. Наприклад, установка «радянський суд – найсправедливіший суд у світі» підвищувала довіру до системи правосуддя, теза про довічну дружбу народів нівелювала «національне питання», інформація про «впевнений рух уперед» переконувала людей в економічних успіхах. «Залізна завіса» обмежувала доступ інформації про життя в іншому, капіталістичному світі, який подавався громадянам як агресивний, експлуататорський, позбавлений будь-якої соціальної справедливості. Радянська економіка, заснована на суспільній власності на засоби виробництва, виробляла великий обсяг суспільних благ, які були відносно доступними для громадян. У сукупності все перелічене створювало в суспільстві уявлення про соціальну справедливість. Чи дійсно радянське суспільство було соціально справедливим – питання риторичне. Якщо справедливість – це вищий прояв соціальної гармонії і «задоволення», то навряд чи таке суспільство розпалося б у 80–90-ті роки минулого сторіччя.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Соціальна справедливість є такою, якою її усвідомлює суспільство. Мінлива природа суспільної свідомості накладає відбиток на розуміння критеріїв соціальної справедливості. Можна вважати, що відсутність явних і прихованих конфліктів у суспільстві свідчить про дотримання принципів соціальної справедливості. Саме у створенні такого суспільного ладу полягає завдання державної влади.

Розподіл економічних благ, який несе найбільшу суспільну корисність, таким чином, є справедливим, якщо він добровільний із боку членів суспільства, тобто в існуючих соціально-економічних умовах не викликає невдоволення і прагнення змінити його на інший.

Бібліографічний список:

1. Головніна О.Г. Основи соціальної економіки : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 647 с.
2. Хандій О.О. Соціальна конкурентоспроможність у контексті соціальної справедливості. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 134–137.
3. Лопухов А.М. Словарь терминов и понятий по обществознанию. Москва : Айрис-пресс, 2016. 512 с.
4. Сувеїлан Х.Ал. Загальна характеристика концепцій справедливості в античній та середньовічній філософії (огляд визначень). *Філософська думка*. 2001. № 3. С. 60–70.
5. Walzer M. Liberalism and the Art of Separation. *Political Theory*. 1984. Vol. 12. P. 315–330.

References:

1. Gholovnina O.G. (2013) Osnovy social'noji ekonomiky [Fundamentals of social economy]. Kyiv: The Center of Educational Literature (in Ukrainian)
2. Khandii O.O. (2018) Social'na konkurentospromozhnistj u konteksti social'noji spravedlyvosti [Social competitiveness in the context of social justice]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 34, pp. 134-137.
3. Lopukhov A. M. (2016) Slovar terminov i ponyatij po obshchestvoznaniyu [Glossary of terms and concepts in social studies]. Moscow: Airis-press. (in Russian)
4. Suvejilan Kh. Al. (2001) Zagal'na kharakterystyka koncepcij spravedlyvosti v antychnij ta serednjovichnij filosofiji (ogljad vyznachenj) [A general description of the concepts of justice in ancient and medieval philosophy (overview of definitions)] *Philosophical Thought*, no 3, pp. 60-70.
5. Walzer M. (1984) Liberalism and the Art of Separation. *Political Theory*, vol. 12, pp. 315–330.